

■ El teatre a Barcelona l'any 1938: una visió jocosament partidista

Francesc Foguet i Boreu

L'activitat teatral en plena guerra i revolució expressava la confiança en la cultura com un front més de la lluita contra el feixisme i com un gresol emblemàtic dels valors republicans. El teatre —i la cultura en general— es convertia potencialment en una de les armes més poderoses per escudar, des de la rereguarda, la legitimitat republicana contra la barbàrie feixista. Ara bé, al marge de l'interès cultural de les arts escèniques, no podem oblidar que el sector dels espectacles públics era una empresa globalment molt rendible i un espai de poder i de confrontació ideològica entre les forces polítiques i sindicals que gaudien de l'hegemonia o que volien aconseguir-la. És natural, doncs, que al llarg del 1938 els sectors més crítics amb la gestió continuïsta dels escenaris manifestessin la necessitat d'una renovació escènica inajornable, tot denunciant la paradoxa que implicava que la guerra i la revolució no fossin presents als escenaris barcelonins socialitzats.

L'expressió de la incongruència històrica a què al·ludim pot resseguir-se a través d'un dels mitjans periodístics que més maldà per superar-la i que ho va fer amb les armes incisives, de vegades càustiques i corrosives, de l'humor: les pàgines del setmanari de filiació ugetista *L'Esquella de la Torratxa*. Adaptant els continguts i les formes estilístiques a la nova conjuntura, el setmanari continuà afinant les armes de l'humor per convertir-se en un observador parcial, partidista i jocos d'una realitat complexa i contradictòria. Els homes de *L'Esquella de la Torratxa*, com els seus col·legues del PSUC, tenien molt clares quines eren les prioritats respecte al

Dossier temàtic

binomi guerra-revolució i, a través d'un humor agressiu, fiblant i provocador, escollien molt bé les dianes contra les quals llançar els dards i les punxes iròniques, paròdiques o satíriques. La visió deformadora de la realitat que ofereixen les notes i els articles publicats en la secció teatral del setmanari pot ser un bon contrapunt per acostar-nos a la situació del teatre durant un any tan intens i convuls com fou el 1938.

Els atacs a l'organització socialitzada

D'entrada, no és estrany que, en una publicació tan marcadament política com *L'Esquella de la Torratxa*, el principal cavall de batalla consistís, en l'àmbit escènic, a ridiculitzar els procediments (i l'hegemonia) del sindicat d'espectacles públics cenetista, l'autèntica bèstia negra dels ninotaires i humoristes del setmanari. Els embats parodicosatírics contra el Comitè Econòmic del Teatre, el màxim òrgan de la socialització anarcosindicalista dels espectacles públics, s'esforçaren a fer befa de les interminables batalles que s'entaulaven en el si del comitè —unes autèntiques «guerrilles teatrals»— per qüestions clau com ara la proporcionalitat que hi havia de tenir la representació de cada força sindical, fins al punt que, segons si eren majoritaris o minoritaris a Barcelona o a Madrid, la representació de delegats sindicals canviava a fi que «la pèrdua en un front» es compensés en un altre.

L'Esquella de la Torratxa denuncià també que el Comitè Econòmic del Teatre hagués acabat deixant només un escenari disponible per al teatre català, el de l'antic Poliorama, de manera que diversos actors s'havien quedat sense feina. Per reparar aquest greuge, la Generalitat de Catalunya va incorporar els intèrprets afectats a la companyia del Teatre Català de la Comèdia, una decisió que féu dubtar els humoristes esquellaires sobre l'adscripció de l'escenari oficial, bo i preguntant-se si continuaria depenent de la Conselleria de Cultura o, per mitjà d'un traspàs de serveis, passaria a la d'Assistència Social.

Amb la creació, a final de gener del 1938, de la Comissió Interventora dels Espectacles Públics de Catalunya, *L'Esquella de la Torratxa* no baixà la guàrdia i es burlà sense miraments dels «nous horitzons» que obria el flamant organisme (posat sota l'ègida del Departament d'Economia del Govern català). Continuà també amb la ridiculització tant dels dirigents cenetistes de l'espectacle, per la

seva incompetència, com dels «bons propòsits» de la nova orientació que pretenia infondre al sector Miquel Espinar, el president de la Comissió Interventora. Les intencions *estructuradores* d'Espinar esmolaren la ironia dels redactors esquellaires que asseveraven que els espectacles havien guanyat en gràcia, perquè cap comèdia no podia comparar-se en aquest aspecte al manifest del president. Amb una retòrica ampul·losa, Espinar hi parlava «d'unificar, d'estructurar, de vertebrar i d'altres verbs igualment prometedors», per bé que assegurava que la renovació no es produiria «en forma vertiginosa».

Així mateix, *L'Esquella de la Torratxa* denuncià la inoperància del Comitè de Lectura de la Comissió Interventora perquè no passava de tenir un valor consultiu, sense exercir cap incidència en la tria de les obres que havien d'estrenar-se en els teatres barcelonins, tot i que cadascun dels seus membres cobrava la quantitat —gens negligible a l'època— de 1.500 pessetes mensuals. Amb Comitè de Lectura o sense, els qui estrenaven de manera assídua continuaven essent —sempre segons el setmanari humorístic— els mateixos: els que monopolitzaven el «tinglado teatral barceloní», entre els quals s'esmentava Salvador Sierra, Amichatis, Víctor Mora i Felipe Pérez Capo. Com feren altres publicacions, *L'Esquella de la Torratxa* també

Exposició
Les Arts del Llibre a Catalunya
Barcelona, 14-6-1938.
(Arxiu de la Fundació
Carles Pi i Sunyer)

alertà de la presència en la cartellera de títols —sobretot de sarsuela— d'autors que, com ara Jacinto Guerrero, Adolfo Torroba i Juan Ignacio Luca de Tena, es trobaven «a l'altra banda».

Comptes fets, exageraven els redactors de *L'Esquella de la Torratxa*? Inevitablement, perquè l'humor necessita tot sovint de la hipèrbole, sigui per excés, sigui per defecte, però sabien molt bé de què parlaven i contra qui feien diana. Si tenim present la cartellera d'espectacles de la ciutat de Barcelona durant l'any 1938, hi trobem sense gaire esforç alguns títols d'autors —sobretot del teatre líric castellà— més o menys filofeixistes, com per exemple Carlos Arniches, Emilio González del Castillo, Juan Ignacio Luca de Tena, Federico Romero o Adolfo Torrado, per indicar-ne només alguns.

La programació del Teatre Català de la Comèdia

L'Esquella de la Torratxa participà activament en el debat sobre la idoneïtat de la programació de la temporada 1937-1938 del Teatre Català de la Comèdia (l'antic Poliorama), sota el patronatge de la Generalitat de Catalunya i de l'Ajuntament de Barcelona. L'autèntic boc expiatori de l'humor esquellaire es focalitzà de manera gairebé obsessiva en Joan Cumellas i Graells, el delegat de la Generalitat al teatre oficial. Així, a propòsit de la representació de *Rei i monjo*, d'Àngel Guimerà, que inicià la temporada del Teatre Català de la Comèdia el 24 de desembre de 1937, els menjacapellans de *L'Esquella de la Torratxa* feren responsable Cumellas de convertir el coliseu de la Rambla en el «darrer baluard de la religió a casa nostra». En una entrevista fictícia, Cumellas defensava aquesta línia de programació amb els arguments hilarants que «el poble revolucionari és profundament catòlic i, si cremà les esglésies, fou perquè feien la competència al Poliorama». De manera que l'entrevistat proposava que, després de la guimeraniana *Rei i monjo*, i de *La mare eterna*, d'Ignasi Iglésias, protagonitzada per un capellà, es mirés de revisar *El místic*, de Rusiñol; *El rector de Vallfogona*, de Pitarrà; *Mossèn Janot*, del mateix Guimerà, etcètera, per acabar amb *Qui no és amb mi...*, de Ramon Vinyes, «on surt un seminarista».

Els atacs contra aquest filò protoreligiós de la programació del Teatre Català de la Comèdia es reactivaren amb l'estrena de *Poema de Nadal*, de Lluís Capdevila, i del sàinet *En Garet a l'enramada*, de Joaquim Ruyra i Vicent Coma Soley, totes dues el 20 de maig. Aquestes noves estrenes eren enteses com una represa de «la tradi-

ció tan devotament iniciada amb *Rei i monjo*» —la segona pel fet de ser signada per dos autors *catolicíssims*— que podia culminar amb la represa pública del culte catòlic al coliseu de la Rambla: «No tindria res d'estrany que per a. m. g. d. [a major glòria de Déu] se celebressin en diumenges propers uns oficis matinals cantats a tota orquestra, amb vistes a la finalitat que s'ha proposat aconseguir Cumellas, els íntims del qual asseguren que la seva mà esquerra ha influït poderosament en l'actitud adoptada pel Vaticà durant la *tournee* de Hitler a Roma.»

Amb l'ardit d'una carta fictícia en què un presumpte lector, amic de Cumellas, pregava als de *L'Esquella de la Torratxa* que no s'acarnissessin amb tanta cruïda amb el delegat de la Generalitat al Teatre Català de la Comèdia, la secció teatral del setmanari ventilava dos aspectes que eren determinants per al funcionament intern del coliseu de la Rambla. D'una banda, la complexitat de gestió a causa dels agents implicats, ja que, com apuntava el redactor de la carta esmentada, Cumellas prou maldecaps tenia a fer respectar la seva autoritat davant dels primers actors (Enric Borràs i Pius Daví), la resta de membres del Comitè (sobretot amb el representant del sindicat cenetista), els dramaturgs que volien estrenar-hi i els treballadors del teatre (porters, acomodadors, maquinistes, electricistes). De l'altra, la pressió que exercia Enric Borràs en la tria de les estrenes —de fet, la inauguració de la temporada oficial amb *Rei i monjo* no era cap casualitat— i també dels papers més destacats i més llargs —fins a l'extrem que a 75 anys tenia, com comentaven els esquellaires, «les mateixes pretensions d'un meritori»— per tal de mantenir la seva aurèola de *divo* de l'escena catalana.

Arran de l'homenatge que li dedicà el Teatre Català de la Comèdia, el 12 de juliol, *L'Esquella de la Torratxa* tornà a buscar les pessigolles al gran actor entonant-ne un irònic ditirambe humorístic en què, amb tota la malícia del món, es feia memòria de la seva «llarga i triomfal carrera», i aclaria que no se li guardava cap rancúnia per raons polítiques. Car es comprenia que els artistes de categoria es veïen obligats a «fer molts papers de l'auca»: «Quan s'arriba a figura representativa, que és allí on vós gloriósament arribàreu ja fa molts anys, cal acomodar-se a totes les situacions, per molt que repugnin a la consciència; i que no tothom té el tremp de la nostra Margarida Xirgu, que sabia aguantar estoicament —per bé que amb l'ànima amarada de llàgrimes interiors— els insults de les *senyores*

madrilenyes perquè preferia l'amistat de Manuel Azaña a la d'Alexandro Lerroux.»

En fer el balanç de l'any teatral corresponent al 1938, els redactors de *L'Esquella de la Torratxa* convidaren a dir-hi la seva el màxim especialista en teatre del moment, ço és, Joan Cumellas i Graells, «l'ànima del Teatre Català de la Comèdia». A través d'una altra entrevista imaginària, Cumellas afirmava, sense cap rubor, que el 1938 havia estat «un magnífic any teatral», especialment per a l'escena oficial, en la qual s'havien ofert, de la mà d'Enric Borràs, noms com ara Pitarra, Guimerà o Iglésias: «No n'hi ha per obrir el cor a totes les esperances?», es preguntaven amb tota la mala bava els esquellaires.

Les estrenes de teatre català

Les estrenes de peces d'autors coetanis com ara Xavier Benguerel (*El casament de la Xela*), Lluís Capdevila (*Poema de Nadal*), Xavier Regàs (*La Patètica*) o Rosa Maria Arquimbau (*Maria la Roja*) foren passades per l'implacable sedàs humorístic de la secció teatral de *L'Esquella de la Torratxa*. Alguns dels comentaris crítics sobre les obres representades són petites peces del periodisme parodicosatíric, de vegades molt àcides, per a l'antologia de l'anecdolari teatral de la guerra i la revolució. Així i tot, una de les poques avinenteses en què els de *L'Esquella de la Torratxa* es posaren seriosos fou amb motiu de la representació d'*En Garet a l'enramada*, amb la qual el *catolicíssim* Ruyra havia donat una «llició de joventut, agilitat, gràcia i frescor a tots els que es planyen que el teatre actual n'estigui mancat». Sense ironia, tot coincidint amb l'èxit de crítica i de públic que obtingué el sàinet de Ruyra, recomanaven de veres als seus lectors que, si volien passar «un parell d'hores felices», anessin a veure'l al Teatre Català de la Comèdia.

Una de les baules perdudes de la crònica teatral de *L'Esquella de la Torratxa* és la recepció de *La fam*, de Joan Oliver. Acatà el setmanari la consigna de no parlar-ne llançada a la quieta pels òrgans del PSUC, perquè l'obra oferia una visió del moviment revolucionari que no s'avenia amb els plantejaments ideològics defensats pel socialisme unificat oficial? En part, sí. El setmanari humorístic en silencià l'estrena, com feren totes les publicacions de l'òrbita del PSUC-UGT, i es limità a fugir d'estudi amb una excusa de mal pagador que, entre línies, es pot entendre com un reconeixement

tàcit de l'anatema polític contra *La fam*: «Una avaria a la ploma no ens permeté la setmana passada de parlar, tal com s'esqueia, de l'estrena de *La fam*, de Joan Oliver, al Teatre Català de la Cumellas, drama molt discutit abans, durant i després del part».

La fam no podia passar gens desapercibuda en una cartellera barcelonina que, el dia de l'estrena de l'obra, el 15 de juny, oferia un panorama que, com feien saber els homes de *L'Esquella de la Torratxa*, no semblava tenir res a veure amb la guerra i la revolució en curs. Amb aquesta inèrcia instal·lada en la cartellera, no deixa de ser simptomàtic que, després de l'estrena de *La fam*, les publicacions de l'òrbita socialista unificada —en especial, *Treball*, l'òrgan superior— reprenguessin la seva bel·ligerància crítica i s'embranquessin —endebades— en una nova campanya, molt més dura en el discurs, a favor de la renovació de l'escena catalana que secundava el programa ugetista i socialista unificat en pro d'un teatre «de cara a la guerra».

El litigi dels dramaturgs

El polèmic *desert* del premi Ignasi Iglésias del 1937 serví perquè *L'Esquella de la Torratxa* ironitzés sobre el fet que els valors del teatre català —i citava Josep Maria de Sagarra, Carles Soldevila, Joan Puig i Ferrer i Josep M. Millàs Raurell— havien, efectivament, *desertat* del país i que, per això mateix, calia atorgar el premi als autors que, tot complint amb el seu deure cívic, havien restat a Catalunya i continuaven escrivint per al teatre català. A més de despertar indignacions enceses i penediments sobtats, la decisió del jurat del premi Iglésias del 1937 sembla que havia produït una autèntica consternació per a alguns dels assidus —Prudenci Bertrana o Ramon Vinyes, entre d'altres— de la penya de can Vilaró —la impulsora original del premi—, que haurien invocat en va l'esperit iglesià des de la ultratomba.

A mitjan març, la decisió del concurs del Teatre Català de la Comèdia, creat per pal·liar la polèmica al voltant del *desert* del premi Iglésias, vingué com l'anell al dit als humoristes de *L'Esquella de la Torratxa* per furgar en la contradicció flagrant que suposava que declaressin *desert* el premi que duia el nom del venerable «poeta dels humils» i, en canvi, el guardó nou de trinca constatés l'existència d'un ventall considerable de dramaturgs, entre ells el guanyador, Joan Oliver, amb *La fam*. Per resoldre aquesta

contrarietat, els de *L'Esquella de la Torratxa* proposaven un «careig-controvèrsia» entre Josep Pous i Pagès i Avel·lí Artís, els presidents dels respectius jurats: «N'hi hauria —afegien— per a llogar-hi cadires. Cosa que no passaria si es tractés de representar les comèdies d'aquests dos senyors.»

La constitució de l'Associació d'Autors de Teatre Català, a l'octubre, obrí un altre filó argumental en la crònica humorística del setmanari. Les primeres notícies sobre la creació de la nova entitat que volia agrupar corporativament els dramaturgs ja tendiren a relativitzar-ne la importància, atès que els noms dels qui l'encapçalaven, Avel·lí Artís, Josep Gimeno-Navarro o Francesc R. Oliva, menaven a deduir que una de les condicions per ingressar en la nova societat no seria precisament «la de saber escriure». *L'Esquella de la Torratxa* es burlà tant de les aspiracions de la nova entitat d'autors teatrals com del «dret de tutelar» la segona temporada del Teatre Català de la Comèdia de què fou revestida. La consigna de representar-hi els nous autors catalans entrava en col·lisió amb el fet que el factòtum de la nova associació, Avel·lí Artís, tingués «els cabells completament blancs», encara que fos l'autor de la comèdia *Mai se fa tard, si el cor és jove*. Per acabar-ho d'adobar, els intents de la nova entitat d'assaltar el Teatre Català de la Comèdia havien desvetllat «algunes aprensions entre els còmics del Poliorama» que es mostraven contraris a qualsevol «projecte renovador» i eren més aviat «partidaris de l'anar fent».

Quan l'Associació d'Autors Catalans ja estigué oficialment constituïda, amb el suport del Departament de Cultura de la Generalitat, *L'Esquella de la Torratxa* s'apressà a aclarir als seus lectors quins eren, en realitat, els integrants de la nova entitat —autors vells, joves, novells i aspirants— i, òbviament, a posar-hi la punta humorística que feia al cas: un cop aprovats els Estatuts, els dirigents de l'associació s'havien adonat que els mancava «l'estament més important: el dels autors inèdits, que és com si diguéssim el públic».

Entre els dramaturgs que havien *desertat*, els homes de *L'Esquella de la Torratxa* es tornaren a posar seriosos quan, arran de la sessió d'homenatge que la Institució del Teatre dedicà a Enric Borràs, el 29 de desembre, en el marc d'un reconeixement ciutadà de la figura de l'actor, s'assabentaren que hi havia fet acte de presència Josep Maria de Sagarra amb un poema patriòtic remès des de l'exili

parisenc. Dedicat a Borràs, el poema s'inscriví en el filó patriòtic de la poesia sagarriana dels temps republicans i començava amb els versos: «Els herois de més crit i de més preu, / vestits de rei, de sant o de pirata, / han tremolat dins de la teva veu, / que té un so de vellut i un dring de plata.» L'humor esquellaire abandonà la seva habitual jocositat per prendre un to d'enuig i reprovació contra els organitzadors de la sessió, que havien tingut «les penques» d'anar a cercar un «Manelic» que incitava a «matar el llop... des dels boulevards».

La hipèrbole demolidora de l'humor

Les anàlisis en clau d'humor de *L'Esquella de la Torratxa* eren, evidentment, hiperbòliques i s'adreçaven a minar l'hegemonia cenetista en el sector dels espectacles públics socialitzats i a qüestionar la línia programàtica del teatre oficial que patrocinava el Departament de Cultura (a mans d'ERC). Estrafeien la realitat, doncs, per treure'n punta paròdica, irònica o satírica, fins a extrems tot sovint demolidors, amb una indubtable finalitat política. Fet i fet, més enllà de les filies i fòbies partidistes, denotaven, en conjunt, la paradoxa històrica que vivia el teatre català en plena guerra i revolució, i l'anomalia en què es movien alguns intents de continuïtat cultural com els de la programació del Teatre Català de la Comèdia, la convocatòria del premi Ignasi Iglésias o l'activitat de la Institució del Teatre. Això no obstant, a pesar de la guerra, el fet és que a les acaballes de la tardor del 1938, la situació de la Barcelona bombardejada era d'una relativa normalitat: el públic local omplia, malgrat tot, els cinemes i els teatres com si res.

La reivindicació —encoberta per la pàtina distanciadora de l'humor— d'una renovació dels repertoris dels teatres, que abandonaven els de *L'Esquella de la Torratxa* i altres publicacions ideològicament afins, es trobava no tan sols amb la inèrcia lògica d'una professió teatral poc entusiasta dels canvis, sinó també amb una resistència que, en l'àmbit de la cultura catalana, es féu cada vegada més insistent al llarg de l'any 1938 i s'adreçà en una doble direcció. Primerament: a consolidar una estructura estable del teatre català —deixat al seu atzar per la socialització cenetista dels espectacles públics— a través de les temporades oficials al Teatre Català de la Comèdia. Segonament: a refer els llaços amb un passat escènic que encara atreia el públic barceloní i que permetia de mantenir una

certa continuïtat cultural en plena guerra, quan la *débâcle* s'acostava sense remissió.

Al capdavant, no deixava de ser una aposta per la continuïtat cultural més aviat contradictòria, perquè apregonava encara més la paradoxa històrica que suposava viure en el cor d'una guerra i una revolució que, en termes generals, no reflectia la cartellera barcelonina. A despit, per a més inri, de la gestió socialitzada dels escenaris i de la intervenció oficial. Tanmateix, aquesta mena de fugida endavant —o potser hauriem de dir enrere— es feia en uns moments en què es començava a percebre, cada vegada de manera més imperiosa, que el teatre català corria el risc, com la cultura mateixa, de ser trepitjat per la indeturable maquinària bèl·lica feixista.